

Gallasy tanárnő jól felépített, sok kérdést feltevő, sokszor további kutakodásra serkentő, nyugodt légkörű óráinak, amiken nemegyszer azt éreztem, hogy kicsit ki lehet szakadni a mindennapokból, és visszarepülhetek – egy-egy szó szárnyán vagy egy rövidke szöveg megfigyeltetésének útján – sok-sok évszázadot a múltba. A keresgéléseim időszakát a háttérből figyelemmel és mindig bizalommal követő jelenlétének és a konkrét segítő ötleteinek, javaslatainak egyaránt része volt a gyümölcsök beérésében. Időközben aztán meg is tudunk egymásról ezt-azt, például közös tetszéseket (nevekben, színekben, tájakban, helyekben), vagy hogy talán hasonlóan gondolkodunk helyzetekről, problémákról, amiket az élet hoz.

A köszöntés végéhez érve én ezúttal Gadamer-től választottam néhány fontos sort az időről: „Van azonban egy egészen másféle időtapasztalat is, mely szerintem a legmélyebb rokonságban van mind az ünnep, mind pedig a művészet idejével. A kitöltendő, üres idővel ellentétben ezt kitöltött időnek vagy saját időnek fogom nevezni. [...] A saját idő alapformái a gyermekkor, az ifjúkor, az érett kor, az öregkor [...] Az az idő, amelyben valaki fiatal vagy öreg, nem az órával mért idő.” (Hans-Georg Gadamer, *A szép aktualitása, T-Twins*, Budapest, 1994: 66).

Kedves Magdi, kívánok Neked sok-sok, munkakedvben és erőben gazdag, aktív és egészséges évet! Isten éltesen sokáig!

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Egy 18. századi orvosi recept két lejegyzése

1. Közleményemben egy Váli Mihálynak tulajdonított recept betűhű átiratát teszem közzé, amely két lejegyzésben is megőrződött. A 18. században élt Váli Mihály a magyar művelődéstörténet ellentmondásokkal teli alakja. Bár a róla szóló szakirodalom nagyon bizonytalan adatokkal szolgál életére és műveire vonatkozóan, annyi bizonyos, hogy a 18. század elején született, katonai szolgálatot teljesített Európa több országában, például Itáliában is, a padovai egyetemen orvosi diplomát kapott. Magyarországra visszatérve több főúr szolgálatában állt, így Erdődy György Lipót, majd Esterházy Miklós József házi orvosa volt (BENCZE 1964; ERNYEY 1921). Bár Váli 1772-ben elhunyt, egykori betege – halála után húsz évvel – megjelentette addig csak kéziratban terjedő, nagy sikerű munkáját, amely az első kiadást követően öt évvel újra napvilágot látott. Az 1792-ben és 1797-ben megjelent nyomtatott kiadások mellett Váli több művének kéziratosa változata is fennmaradt.

Jelen szövegkiadás az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Fol. Hung. 1760. jelzetű konvolutum (írásgyűjtemény) fol. 3 és fol. 4. oldalain található szövegeket teszi közzé. Az írárok gyűjteménye több nyelven és több kéz írásától tartalmazteket.

Fol. 1–2. magyar nyelvű számozott orvosi receptek *Haszon Vetel és Bőtsület*. A. címmel; szöveg az 1a-n és 2b-n; modernizált helyesírású átiratban közli S. SÁRDI 2013: 55–57.

Fol. 3. magyar nyelvű recept *Váli Doctor prescriptiója* címmel, tartalmában majdnem azonos a fol. 4-en található szöveggel, modernizált helyesírású átiratban a fol. 4-gyel egyben közli S. SÁRDI 2013: 57–58.

Fol. 4. magyar nyelvű recept *Váli Doctor proscriptiója* címmel, tartalmában majdnem azonos a fol. 3-on található szöveggel, modernizált helyesírású átiratban a fol. 3-mal egyben közli S. SÁRDI 2013: 57–58.

Fol. 5. latin nyelvű recept az *Aloera vonatkozó*, Pest, 1868. dec. 22. dátummal.

Fol. 6. latin nyelvű recept: *De Excremento Humano exercitatis* címmel.

Fol. 7. latin nyelvű recept: *Recipe | Contra Podagram* címmel.

Fol. 8–11. latin nyelvű számozott receptek, közös cím nélkül, több kisebb cím alatt.

Fol. 12–13. magyar nyelvű receptek cím nélkül, amelyeket modernizált helyesírású átiratban közöl S. SÁRDI 2013: 58–60, az 58. lapon a fol. 13b-t, az 59–60. lapokon a fol. 12a-t.

A 18–19. századi kéziratokat tartalmazó gyűjtemény keletkezéstörténete, lejegyzői, eredete ismeretlen, a Kézirattár munkatársainak tájékoztatása alapján annyit tudni, hogy 1932-ben naplózták raktárrendezés bejegyzéssel.

A fol. 3. és fol. 4. nem azonos tintával és más íróeszközzel, tollal készült. A két recept lejegyzése különböző kezek munkája: eltérően formálja a betűket, más a sorok távolsága, illetve a kis- és nagybetűk használata, de eltérések vannak a szóalakokban is: például: fol. 3: *fehér* vs. fol. 4. *fejér*, fol. 3. *fintsa* vs. fol. 4. *fungya*. Rövidítéseket csak a fol. 3. használ: *-nak/-nek* helyett *k̄*, valamint itt fordul elő néhány kétpontos *y* és több hosszú *s*. A sorszámok mögé a fol. 4. keze egységesen pontokat tesz, míg a fol. 3. kettőspontot alkalmaz (3:), vízszintes vonalat (5-), de olykor el is hagyja az írásjelet (10). A felsorolások végén a fol. 3. keze következetesebb, pontokat az 1. és 9. közötti hozzávalók esetében használ, a kapcsos zárójellel összefogott elemeknél csak a 11. pont esetében teszi ki a sorvégi pontot. A fol. 4. csak a 4–10. hozzávalók esetében teszi ki a sorvégi pontot, a többi elemnél nem szerepel semmi.

Azonos a szövegek beosztása: a középen elhelyezett cím után a hozzávalók egymás alatti számozott felsorolása, a 10–14. pontok összefogása egy kapcsos zárójellel, mellé írt három soros kiegészítés. Újabb bekezdésben, kihagyás után a lap egynegyedénél díszes szókezdő E-vel induló leírás következik három és fél sorban. Végül újabb bekezdésben, egy kihúzással, a lap körülbelül 7/8-ánál kezdett leírás zárja. A konkrét használati leírás a fol. 3-nál 4,75 sor, a fol. 4. esetében az öt teljes sor után a töredéksor még kb. 1/6 sornyi hosszúságú.

Eltérő a papírlapok mérete és hajtása is. Azonos szélesség (250 mm) mellett a fol. 3, 242 mm magas, míg a fol. 4. 263 mm. A kisebb fol. 3-at csak hosszában hajtották félbe, a fol. 4-en a jelenlegi hosszanti hajtás mellett egy korábbi, keresztben hajtás nyoma is látszik, a papírlap aljától 7 cm-rel feljebb.

Mindkét papíron látható címer-vízjel, a fol. 3. esetében egyszerűbb magyar címer, de a címer alja hiányzik, fol. 4-nél díszesebb koronás magyar címer esik a hajtásvonalak találkozására. Egyik vízjel sem tartalmaz monogramot, a címereken kívül csak a bordázat látszik, amelyek távolsága azonos. A receptek papírjának mérete miatt az ívek hiányosak,

így a vízjelek pontos azonosítása nehéz. A fol. 4. címere leginkább a Digitális Magyar Vízjel Adatbank D-14809 számú címerével azonosítható, amely egy 1784-es okiraton szerepel, és Altenberg-Iglau papírmalma készítette. (PELBÁRT szerk. é. n.)

A fol. 3. címer-vízjelét nem sikerült azonosítanom.

Bár a receptek címében szerepel Váli neve, szerkezetükben, leírásukban nem azonosak a Váli neve alatt nyomtatásban megjelent, valamint a tőle ismert további receptek felépítésével. A nyomtatott receptes könyvekben (VÁLI 1792 és 1797) a növénynevek betűrendes listájában mindössze pár soros leírás szerepel, jellemzően kevés hozzávalóval. A Válinál megszokott elnagyolt, kevésbé részletes leírás helyett itt a hozzávalók 14 különböző növényt tartalmazó felsorolásával kezdődik a recept. Az eltérő jelleg miatt ez inkább egy későbbi, a híres orvosra hivatkozó, neki tulajdonított munka lehet.

2. A receptek szövege

Váli Doctor prescriptiója¹

1. Apró málna Zöldgye.
2. Árva Tsollán.
3. Czetiz ka fark zöldgye és virágja.
4. Sárga Czikóriának Sárga virágja vagy Tótul Pupava.
- 5 – Katona petrezselem Tótul Zadusnik.
6. Öt levelű fünek Sárga apró virágja
- 7 Tótul Rheda barka Kék virágjai
- 8 Hárs fa virágját.
9. Fa bodza virágot.
- 10 Pipats vagy vad mák virágját
11. Kerti rúzsát. akár fehér, akár vöröss.
12. Ökör farknak Sárga virágját
13. Kakuk füvet virágjával egygyüt
14. Kerti Zsályát

Hárs fa virágnak főt vizit | ha meg hül jó inni foróság | vagy szomjúság ellen inni.²
Ezeket meg kellett Szarítani, de nem napon | és mindenik bü egy arányú Mértékben kell | Öszve keverni mellyet meg fozván regvel és estve | kellett innia.

Rozs búzának Zöldgyit kell száraz betegségben sinlödökk | 14 nap de minden nap friset szedetni fa mozsárba öszve | törni tiszta ruhán meg szürni és annak szaftját regvel | az agyban meg inni egy kalánnal, erre igen jó az fönt | irt herbatébul inni egy pár fintsával.

Váli Doctor proscriptiója³

1. Apro málna zöldgye vagy Pap Sajt
2. Árva tsalán

¹ Jelzete: OSZK Fol. Hung. 1760. fol. 3a.

² A10–13. pontok kapcsos zárójellel összefogva, a lap jobb oldalára írt szöveg.

³ Jelzete: OSZK Fol. Hung. 1760. fol. 4a.

3. Czetizka fark zöldgye, és virágja
4. Sárga Czikorának sárga virágja. vagy tótúl Pupava.
5. Katona petrezselem tótúl zadusnik.
6. Ött levelü fünek sárga apró virágja
7. Tótúl Rheda barka kek virágjai.
8. Hársfa virágját.
9. Fa bodza viragot.
10. Pipats vady vad mak virágját.
11. Kerti rúzsát akár fejer akár vörös
12. Őkőr farknak sárga virágját
13. Kakuk füvet virágjával együtt
14. Kerti zsálját

Hárs fa virágnak főtt vizet | ha meg hült jó inni foróság | vagy Szomjúság ellen inni.⁴
Ezeket meg kelletik Szárítani, de nem napon | és mindenikbül egy arány mértékben
kell öszve | keverni, mellyet meg forván regvel és estve | kelletik inni.

Rózs búzának Zöldgyét kell szárasz betegségben sínlődőknek | 14 nap de minden
nap frisset szedni fa mozsárba | öszve törni, tiszta ruhán meg szürni, és annak szaft- |
ját reggel az ágyban meg inni egy kanállal, erre | igen jó az főnt írt herbatébül inni egy
pár fin- | gyavál.

Hivatkozott irodalom

- BENCZE JÓZSEF 1964. Nediliczi Váli Mihály. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 33: 237–261.
- ERNYEY JÓZSEF 1921. Régi füveskönyveink történetéből. Nediliczi Váli Mihály és művei. *Pótfüzetek a Természettudományi Közleányhoz, CXLI–CXLIV. pótfüzet az 1921. évi LIII. kötethez*. 44–54.
- PELBÁRT JENŐ szerk. é. n. *Digitális Magyar Vízjel Adatbank*. <https://www.memoryofpaper.eu/dmva> (2023. október 18.)
- S. SÁRDI MARGIT szerk. 2013. *Háziasszonyi fortélyok a 18. században. Válogatás korabeli kéziratos munkákból*. Attraktor, Máriabesnyő. (Intra Hungaricum 7.)
- VÁLI MIHÁLY 1792. *Házi orvos szótáratska, azaz Betű szerént magyarul szöllő orvos könyvetske*. Streibig ny., Győr.
- VÁLI MIHÁLY 1797a. *Házi orvos szótáratska, az az betű szerént magyarul szöllő orvos könyvetske*. h. n. k. n.
- VÁLI MIHÁLY 1797b. *Házi orvos szótáratska, az az betű szerént magyarul szöllő orvos könyvetske*. Zsoldos György költségével, Pápa.

KRISTÓF IBOLYA
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

⁴ A 10–14. pontok kapcsos zárójellel összefogva, a lap jobb oldalára írt szöveg.